

DUMMETT O KRHOVOSTI PRI ARGUMENTOVANÍ

TOMÁŠ ČANA, Katedra filozofie a aplikovanej filozofie, Filozofická fakulta Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave, Trnava, SR

ČANA, T.: Dummett on the Circularity in the Argumentation
FILOZOFIA 73, 2018, No 6, pp. 469 – 480

This paper deals with the distinction between two roles of a deductive argument in the communication: *explanatory* and *suasive*. The distinction was hinted out by Michael Dummett, in his *The justification of deduction*. The paper attempts to show various controversial consequences of the distinction. For example, there is a belief that, regarding the arguments used in the explanatory mode, obvious threat of circularity is not in fact “interesting”. Quite the opposite, it seems to be something natural. The aim of the paper is to critically reconsider the distinction between the roles of a deductive argument as well as its consequences.

Keywords: Logic – Epistemology – Justification – Deduction – Argument – Circularity – Explanatory role – Suasive role – Dummett

Tézy a postoje Michaela Dummetta sú pomerne často predmetom kritických filozofických debát. V tejto štúdií by som sa však chcel zamerať na jeden aspekt jeho myslenia, ktorý ostáva mimo ich hlavnej pozornosti. Mám na mysli rozdiel medzi rôznymi rolami, ktoré môžu deduktívne argumenty v komunikácii plniť, a z neho vyplývajúce posuny pri primeranom prístupe k nim. Ten Dummett navrhuje v článku *Zdôvodnenie dedukcie*.¹

Napriek tomu, že uvedený aspekt Dummettovho myslenia doposiaľ ostáva skrytý hlavnému záujmu diskutérov, jeho význam je už dnes, paradoxne, značný. Práve v tomto ohľade sa totiž objavuje myšlienka, ktorú by tradične každý realista automaticky odmietol ako nemysliteľnú, no ktorá je v súčasnosti relevantná. Je to myšlienka o *kruhovej zdôvodnení poznania ako niečom racionálne akceptovateľnom*. Asi nemusím zdôrazňovať, že „pohyb v kruhu“ sa štandardne vnímal ako logický defekt. Takýto postup sa pokladal za začiatočnícku chybu, keď si neuvedomujeme, že sa opierame o to, čo ešte len máme zdôvodniť, prípadne najskôr zdôvodňujeme prvé pomocou druhého, aby sme vzápätí zdôvodnili druhé pomocou prvého. Čo určite treba dodať je, že automatické vnímanie kruhového zdôvodnenia ako chyby, ktorú si z nejakého dôvodu neuvedomujeme, už nie je aktuálne.

¹ Článok *The justification of deduction* vyšiel po prvýkrát v roku 1973. Pri tejto práci som vychádzal z jeho neskoršej verzie, keď bol publikovaný v monografii: *Truth and Other Enigmas* (pozri Dummett 1978, 290 – 318).

Ako výstredný príklad možno uviesť Paula Boghossiana, ktorý presadzuje názor, že myšlienka o *kruhovosti ako niečom racionálne prijateľnom* je vlastnou podmienkou myšlienky *teórie logického poznania* v tom zmysle, že to druhé by nemalo byť ako koherentné vôbec mysliteľné bez toho prvého. Boghossian sa pýta: „... keďže logika bude nevyhnutne obsiahnutá v akomkoľvek výklade toho, ako by sme mohli mať – pri presvedčení o logike – dôvody, ako je možné mať dôvody pre naše základné logické presvedčenia?“ (Boghossian 2000, 229) Keďže *racionálna intuícia* podľa neho nepredstavuje uspokojivú odpoveď, ale ani *quinovský empirizmus*, schodnou cestou pre realistu by napokon mal byť práve proces tzv. *rule-circular justification*.²

V tejto štúdií vychádzam zo základného predpokladu, že formulácia uvedeného výstredného názoru bola primárne umožnená Dummettovou náukou o rolách argumentov, ktorej sa tu mám v úmysle venovať. Zdá sa, že práve v rámci tejto filozofickej nauky prenikla kruhovosť po prvýkrát, metaforicky povedané, do seriózneho diskurzu (inak ako defekt). Rozlíšenie rôznych úloh pre formy argumentov v reči sa teda javí ako dôležitá udalosť, ktorej by práve preto mala patriť aj naša primeraná kritická pozornosť.

V tejto štúdií sa budem najskôr venovať Dummettovmu odlišeniu: i) argumentov, ktoré *majú* za úlohu *vysvetliť*; ii) argumentov, ktoré *majú* za úlohu *presvedčiť*. Tiež naznačím myšlienkové pozadie, bez ktorého nemožno tejto dištinkcii porozumieť. Zároveň sa ju pokúsím kriticky reflektovať, teda k jej prezentácii uvediem niekoľko spochybňujúcich výhrad.

I. Hlavným cieľom Dummettovho skúmania je to, čo sa zvyčajne označuje za zdôvodnenie dedukcie. Predpokladá sa, že keď máme zreteľnú predstavu, o ktorý segment poznania nám ide, mali by sme aspoň tušiť, v čom tkvie zdôvodňovanie v rámci neho. Dummett si však uvedomuje, že v prípade dedukcie ide o mimoriadne komplikované zadanie. Náročnosť otázky je daná už tým, že vyrastá na viacerých úrovniach odrazu: „Otázka zdôvodnenia vzniká na troch úrovniach“ (Dummett 1978, 297). Ďalej sa budem venovať rôznym rovinám, v kontexte ktorých sa môžeme dožadovať súvislosti s dedukciou dôvodov:

1. úroveň sa označuje ako neproblematická. Je to rovina základnej logickej analýzy – odohrávajúca sa vždy vnútri nejakého systému – kde sa pochybnosti o pravidle vyriešia prostredníctvom predloženia série krokov, ktorá je v súlade s určitou sumou požiadaviek, teda dôkazu. To značí, že konkrétna forma argumentu sa na základe skonštruovania série krokov, ktoré sú v súlade s určitou sumou požiadaviek, buď stane objektívne platným pravidlom, alebo nie.

2. úroveň je metalogická. Nachádza sa nad úrovňou, na ktorej sa dokazujú jednotlivé teorémy. Je to úroveň, kde sa pýtame, či je nejaký formálny systém ako celok konzistentný, korektný, rozhodnuteľný atď. Neskúmajú sa tu pravidlá platného usudzovania, ale vlastnosti či časti systémov, ktoré nám ich umožňujú generovať. Pochybnosť o určitej

² Porov. (Hale 2002, 279 – 304), (Williamson 2003, 249 – 293), (Wright 2004, 155 – 175), (Čana 2015, 620 – 632) atď.

vlastnosti formálneho systému sa opäť nedá vyriešiť inak ako skonštruovaním série krokov, ktoré sú v súlade s určitou sumou vopred daných požiadaviek a existenciu vlastnosti buď objektívne preukáza, alebo nie.

3. úroveň je transcendentálna. „No existuje ešte tretia, hlbšia úroveň, na ktorej nepožadujeme vysvetlenie toho, prečo by sme mali akceptovať určitú formu argumentu alebo určité kánony na posudzovanie foriem argumentov, ale požadujeme vysvetlenie toho, ako je vôbec možný deduktívny argument“ (Dummett 1978, 297). Tu vychádzame z faktu, že okolo nás dochádza k platnému usudzovaniu a kladieme si otázku: *Ako je možné niečo ako logická nevyhnutnosť?*

Dummett si uvedomuje, že na tejto úrovni existuje napätie medzi dvoma kvalitami, ktoré by sme radi s dedukciou spájali. Na jednej strane je to predstava formy argumentu ako niečoho nevyhnutného, čo máme právo od ostatných – i od seba – vyžadovať, na druhej strane je to predstava formy argumentu ako niečoho obohacujúceho, čo posúva naše horizonty.

Riešenie uvedeného nesúladu by malo tkvieť vo vytvorení adekvátnej teórie významu. Dummett je presvedčený, že sémantika má metodologickú prioritu pred všetkým ostatným. To značí, že riešenie napätia medzi predstavou deduktívneho úsudku ako niečoho *zaväzujúceho* a zároveň *obohacujúceho* je založená na vymodelovaní adekvátnej sémantiky pre deduktívne systémy, pričom v jej jadre by mal byť presvedčivý model významu logických konštánt. To je podľa Dummetta primeraná filozofická reakcia na naznačenú ťažkosť. Plauzibilný model významu logických konštánt by mal vysvetliť to, ako môže úsudok vystupovať v komunikácii ako nevyhnutný, ale aj ako je schopný rozširovať poznanie.

II. Ani vďaka rozlíšeniu troch úrovní, na ktorých môžu o dedukcii vznikáť pochybnosti, pri snahe o jej zdôvodnenie stále nedisponujeme dostatočným prehľadom. Podľa Dummetta nám niečo dôležité uniká.

Hlavným problémom je, že neexistuje len jeden pojem logiky, ale vedľa seba fungujú dva netriviálne odlišné pojmy. To úsilie o transparentné zdôvodnenie dedukcie výrazne komplikuje. Čo to znamená? V rámci komunikácie jestvujú dva kontexty, v ktorých sa pracuje s odlišnými náhľadmi na skúmanie platného usudzovania. Prvý je zložkou štandardnej praxe matematických logikov; budem hovoriť o *logickom pojme* logiky. Druhý je zložkou postoja, ktorý v čase, keď Dummett písal *Zdôvodnenie dedukcie*, údajne prevládal medzi analytickými filozofmi; budem hovoriť o *filozofickom pojme* logiky. Oba predstavím:

V prvom rade existuje „štandardná prax logikov“ (Dummett 1978, 290). Jej konštitúcia je založená na tom, že sa pokúšame o vymedzenie dvoch paralelných konceptov logického vyplývania – syntaktického a sémantického. Napriek tomu, že druhý koncept má prioritu pred prvým: „Ideálom je ustanoviť medzi nimi extenzionálnu ekvivalenciu“ (Dummett 1978, 290). Vlastný dôkaz extenzionálnej ekvivalencie medzi oboma konceptmi by mal pozostávať z dvoch krokov: a) dôkazu úplnosti systému, ktorým sa završuje vymedzenie syntaktického konceptu; b) dôkazu korektnosti systému, ktorým sa završuje vymedzenie sémantického konceptu. Dôkazom úplnosti demonštrujeme, že akékoľvek

platné usudzovanie, ktoré sa dá vyjadriť v jazyku systému, možno explicitne redukovať na operácie so základnými pravidlami, zatiaľ čo dôkazom korektnosti zdôvodňujeme platnosť základných pravidiel. Dummett opakovane zdôrazňuje, že tieto série krokov nie je správne vnímať ako dva dôkazy medzi ostatnými dôkazmi, ale reprezentujú dva konštitutívne akty pre prax ako celok.

Ako už zaznelo, tento pohľad nie je jediný. Podľa filozofického hľadiska, ktorého nositeľmi sú Goodman, Quine, Wittgenstein, Putnam atď., sú východiská predchádzajúceho chápania podozrivé. Je pravda, že existuje krátka séria krokov, ktoré demonštrujú platnosť, napríklad pravidla kontrapozície, podľa ktorého ak je pravdivé *ak p, tak q*, tak musí byť pravdivé *ak nie je pravda, že q, tak nie je pravda, že p*. No táto séria krokov dokáže presvedčiť iba niekoho, kto už prijíma základné pravidlá výrokovej logiky, ktorej teorémou uvedené pravidlo je. Bez tejto ochoty sa na 1. úrovni len ťažko dá hovoriť o zdôvodňovaní.

Filozofické pochybnosti sa nezastavujú tu. Séria krokov, ktoré ukazujú, že výroková logika je korektná – teda jej základné pravidlá sú platné – sa totiž z tejto perspektívy javí ako nevyhnutne kruhová. V jej rámci nemáme inú možnosť, len sa opäť opierať o štruktúru deduktívneho argumentu. Iná cesta ako *inferenčná* sa podľa Dummettovej interpretácie neponúka.³ Z toho vyplýva, že keď konštruujeme na 2. úrovni dôkaz, mali by sme byť automaticky v kruhu, resp. upadnúť do nekonečného regresu. Séria krokov, ktoré ukazujú, že nejaký systém je napríklad korektný, sa v dôsledku tohto postoja zdá ako „výlučne technické cvičenie“ bez nároku na úlohu dôvodu, ktorá sa jej prisudzuje medzi logikmi.

Ako Dummett zisťuje, čo vystupuje v jednom rámci ako konštitutívna zložka, je v druhom vytlačené na perifériu záujmu. Čo má medzi logikmi výsadné postavenie, je medzi filozofmi „jednou technickou záležitosťou medzi mnohými“. Medzi oboma náhľadmi sa rozprestiera priepasť nepochopenia. Autor neskrýva sympatie k prvému náhľadu na logiku, o ktorom hovorí ako o „prirodzenom spôsobe chápania“ (Dummett 1978, 291). Neskrýva ani averziu voči druhému. To značí, že hoci je filozofom, filozofické hľadisko odmieta. Táto perspektíva podľa neho nedisponuje nijakým uchopiteľným zmyslom. Paradoxne nepochybuje o tom, že tézy Goodmana, Quina atď. sú podopreté zaujímavými argumentmi a pozoruhodným počtom príkladov. Pochybuje o niečom inom – o ich kredibilitate.

Okrem odmietania *filozofického pojmu* logiky Dummett dáva najavo nespokojnosť so situáciou, v ktorej máme jednu komunikáciu a v jej rámci dva fungujúce pojmy logiky. Táto nespokojnosť je pravdepodobne hlavným motívom napísania uvažovaného článku. Autor je iritovaný možnými dôsledkami *filozofického pojmu* pre štandardnú logickú i metalogickú analýzu. Pre deštruktívne účinky špekulatívnych otázok na bežnú prácu sa mu niečo také nepáči. Keďže mu pokrok v tomto ohľade leží na srdci, pokladá za svoju

³ Tu treba dodať, že v skutočnosti sa núka aj neinferenčná cesta, postavená na pojme *racionálnej intuície*. Táto alternatíva sa však dnes veľkému záujmu neteší, vďaka čomu ju Dummett pravdepodobne opomína. Porov. (BonJour 1998, 130 – 149), (Peacocke 2000, 255 – 285), (Chabada, Maco, Vician 2017).

povinnosť eliminovať dôsledky spomenutého *pojmu*. Svoju pozornosť však nesústredí na výstavbu protiargumentov, ktoré by problematizovali jednu filozofickú pochybnosť za druhou. Také protiargumenty by mohli priniesť len dočasné uspokojenie. Jeho ambíciou je nájsť *riešenie* v pravom zmysle, teda eliminovať samu možnosť toho, aby sa dôsledky špekulácií o kruhovosti – bez ohľadu na to, či sú koherentné alebo nie – mohli dotýkať bežnej logickej práce.

Elegantným nástrojom na dosiahnutie tohto zámeru je napokon náuka o rolách, v ktorých sa argumenty v komunikácii vyskytujú. V jej dôsledku by malo byť zasahovanie uvedených pochybností do štandardnej praxe vylúčené. To je motív v pozadí analyzovanej dištinkcie, bez ktorého ju nemožno správne oceniť.

III. Dummett uznáva, že niektoré pochybnosti o logickom poznaní majú niečo do seba. Napriek jasne daným preferenciám nemá problém uznať, že napríklad medzi jednotlivými krokmi v dôkaze korektnosti výrokovej logiky sa môžu objaviť formy usudzovania, ktoré sa v štandardnej praxi prezentujú ako konštituované týmto dôkazom. To je pritom „pohyb v kruhu“, o ktorom hovoria filozofi. Dummett uznáva oprávnenosť tohto podozrenia, čo však neberie je jeho motivácia. Z tohto dôvodu sa po identifikácii ťažkosti v konštitutívnom akte nezastavuje – ako je pre filozofov bežné – a problém analyzuje ďalej.

Podľa Dummetta je kruhovosť, s ktorou sa stretávame pri dôkaze korektnosti určitého formálneho systému, „neobvyklá“ (Dummett 1978, 295). Po podrobnejšom skúmaní zistíme, že nejde o chybu z nepozornosti, pri ktorej sme niečo prehliadli, ale o čosi iné. Problém, na ktorý narážame, by mal byť dôsledkom našej snahy vysvetľovať, a tiež toho, v akej forme sa niečo také uskutočňuje. Podľa Dummetta zvyčajne vysvetľujeme niečo, o čom sme už presvedčení – čomu veríme. Za týchto okolností sa neusilujeme niekoho presvedčať o novej pravde. Naopak, k poznatku, na ktorom sa všetci zhodujú, sa usilujeme skonštruovať premisy, z ktorých by vyplýval. Nepresvedčame teda niekoho, kto pochybuje, ale vysvetľujeme tomu, kto súhlasí.

Protikladom toho, o čo ide pri tejto aktivite, je kontext, v ktorom sa pomocou deduktívneho argumentu niekoho pokúšame presvedčiť o novej pravde. Na tomto mieste by bola kruhovosť – napríklad tá, s ktorou sa stretávame na 2. úrovni – vážnou prekážkou, ktorá by náš pokus o argument fakticky znehodnotovala.

V dôsledku prehodnocovania týchto otázok prichádza Dummett k záveru, že bude užitočné vo všeobecnosti rozlíšiť medzi dvoma kontextmi, v ktorých sa argumenty dostávajú v reči k slovu. Uvedomuje si, že sa v týchto kontextoch sledujú ich prostredníctvom odlišné ciele, preto by sa im mali prispôbiť aj nároky, ktoré sa na ne kladú. Nemožno pritom stratiť zo zreteľa hlboký postreh Susan Haackovej: „Dummettovo rozlíšenie sa nevenuje forme argumentu, ale jeho epistemologickej role...“ (Haack 1996, 194). Inými slovami, nejde tu o delenie argumentov – hoci existujú aj ich spoločné charakteristiky – ale o rozlíšenie ich úloh.

i) Prvým kontextom, v ktorom sa stretávame s argumentovaním, je úsilie *vysvetliť* iným vo forme záveru deduktívneho argumentu tvrdenie, ktoré je všetkým známe, teda

explanatory argument.⁴ To značí, že sa tu stretávame s neproblematickým záverom, pričom k nemu dotvárame premisy, na ktorých by sme sa predtým možno nezhodli. Konštruovaním premís, ktoré sa predtým nemuseli zdať opodstatnené, pravdivosť záveru podľa Dummetta vysvetľujeme. „Pri vysvetľovaní je záver argumentu charakteristicky daný vopred a môže to byť aj tak, že dôvod presvedčenia o premisách vysvetľujúceho argumentu je iba ten, že sú najplauzibilnejším vysvetlením pravdivosti záveru“ (Dummett 1978, 296). Nepostupujeme teda ako pri logickom vyplývaní – od pravdivosti premís k pravdivosti záveru –, ale opačne, od záveru, ktorý je nám daný, k premisám, ktoré dotvárame.

Má to niekoľko dôsledkov, napríklad ten, že obava z kruhovosti nie je viac v tomto kontexte zaujímavá. Pri vysvetľovaní niečoho, na čom sa zhodujeme, pomocou skonštruovania premís, na ktorých sa možno všetci nezhodneme, nie je také podozrenie jednoducho podstatné. Naopak, kľúčový význam má fakt, že pri vysvetľovaní pomocou deduktívneho argumentu môže ísť smer výkladu určený epistemológiou pokojne proti smeru výkladu, ktorý je určený logikou. Zdá sa, že sa s tým nespája nič dramatické. Na druhej strane by však také mohli byť dôsledky tohto faktu pre filozofické špekulácie – mali by totiž ostať bez akéhokoľvek vplyvu. Nemala by sa viac cítiť potreba na ne reagovať.

ii) Druhým kontextom, v ktorom sa stretávame pri argumentovaní, je presvedčanie iných, ktorí sa zdráhajú prijať určitý záver, prostredníctvom deduktívneho argumentu, pričom ten by ho mal zdôvodniť, teda *suasive argument*.⁵

Ako premisy argumentu vystupujú tvrdenia, ktoré nevyvolávajú vážnejšie pochybnosti. To značí, že tu prezentujeme novú – a možno kontroverznú – pravdu ako dôsledok zvyčajných a nekontroverzných východísk. Taký argument postupuje v súlade s logikou – od pravdivosti premís k pravdivosti záveru – a nemohol by mať na mieste premís tvrdenia, ktoré sú zdôvodnené kruhovo. Takto by sme niekoho, kto sa zdráha prijať náš nový pohľad, mohli podľa Dummetta presvedčiť len ťažko. Skôr by sme ho posilnili v jeho presvedčení. Z tohto dôvodu musí byť postup teórie poznania v zhode s postupom logiky. „Pri argumente, prostredníctvom ktorého presvedčame, sa musí jeho epistemologické smerovanie zhodovať s vyplývajúcim: je nevyhnutné, aby osoba, ktorú chceme presvedčiť o pravdivosti záveru, pokladala premisy argumentu za pravdivé...“ (Dummett 1978, 296). Je to teda naopak ako v predchádzajúcom prípade, keď sme zhodu o premisách nepotrebovali, aby mala naša stratégia nádej na úspech.

IV. Prečo sa vynoril rozdiel medzi rolou i) a ii)? Pokladá ho Dummett za dôležitý vzhľadom na potreby prehľadnej klasifikácie, alebo sleduje iný zámer?

Keď sme oboznámení s rozdielom medzi rolou i) a ii) – a dôsledkami, ktoré by z neho mali vyplývať –, tak si môžeme položiť otázku: *Čo vlastne filozof, ktorý podozrie-*

⁴ P1: Ak má niečo menšiu špecifickú váhu ako voda, tak na nej pláva. P2: Ľad má menšiu špecifickú váhu ako voda. Z: Ľad pláva na vode.

⁵ P1: To, čo sa pohybuje, pohybuje sa alebo v priestore, v ktorom je, alebo v priestore, v ktorom nie je. P2: Nepohybuje sa však v priestore, v ktorom je, a tým menej v priestore, v ktorom nie je. Z: Niet teda pohybu.

va logický pojem logiky z kruhovosti, chce? Hľadá argument, ktorý ho o niečom presvedčí, alebo ten, ktorý mu niečo vysvetlí? Chce byť napríklad pôvodca pochybností o dôkaze pravidla kontrapozície ako o dôvode jeho platnosti naozaj presvedčený o platnosti tohto pravidla? Dummett odpovedá, že nie. Filozof chce, aby mu bolo vysvetlené niečo, čomu už verí – a čím sa preukázateľne riadi. Na tom je založený motív uvažovanej dištinkcie. Ak má pritom Dummett pravdu a filozofi nechcú byť presvedčení o platnosti foriem úsudkov, na ktoré sa pýtajú, tak ich podozrenia z kruhovosti – akokoľvek koherentné a podopreté dostatočným počtom ilustrácií – by mali byť napokon mimo kontextu. V tom tkvie ich povaha – mali by to byť *otázky položené na nesprávnom mieste*.

Zdá sa, že filozofi nesprávne chápú, v akej pozícii sa nachádzame, keď sa usilujeme o zdôvodnenie dedukcie. Nie sme v stave, keď niekoho presvedčame o potrebe prijať dôkaz pravidla kontrapozície alebo sa ním riadiť pri usudzovaní. Podľa Dummetta sa nachádzame v stave, v ktorom je našou skutočnou úlohou predložiť explanáciu: „Filozof, ktorý sa dožaduje zdôvodnenia procesu deduktívneho usudzovania, nechce, aby bol presvedčaný o jeho zdôvodniteľnosti, ale chce, aby mu bolo poskytnuté jeho vysvetlenie“ (Dummett 1978, 296). Mali by sme sa teda usilovať o vysvetlenie poznania platnosti spomenutého pravidla, teda o skonštruovanie argumentu, ktorý ukáže, čo robí z tvrdenia reprezentujúceho toto pravidlo nevyhnutne pravdivé tvrdenie. „Samozrejme, taký argument bude mať deduktívny charakter, ale to ho neoberie o jeho explanačnú silu...“ (Dummett 1978, 296).

Dummett čitateľa napokon upozorňuje, že odkedy začal o dedukcii uvažovať, je vnorený do prúdu deduktívneho usudzovania. Na základe toho by nemal mať problém akceptovať tézu, že argument, ktorý stojí na myšlienke kruhovosti, môže niečo vysvetliť. Rovnako by nemal mať principiálnu ťažkosť ani s tým – napriek tomu, ako sa štandardne pozeráme na deduktívny argument –, že práve argument tohto druhu predstavuje zdôvodnenie dedukcie. Keď si uvedomíme, že po celý čas dôverujeme platným formám usudzovania – a bez tohto by nebolo iné –, tak by sa to malo dať prijať. Ako sumarizuje Haacková: „... zdôvodnenie dedukcie vyžaduje iba to, čo sa označuje za vysvetľujúci argument, ktorého rola tkvie vo vysvetlení pravdivosti záveru; a kým argument, prostredníctvom ktorého presvedčame, je napadnuteľný, ak sa ukáže ako kruhový, vysvetľujúci argument môže byť uspokojivý aj napriek kruhovosti“ (Haack 1996, 192).

V. Doposiaľ som rekonštruoval vybraný aspekt Dummettovho myslenia. Teraz sa sústredím na kritickú reflexiu rozdielu medzi i) a ii). Kritika by mala mať dvojakú povahu: najskôr uvediem dve vlastné pochybnosti o prezentácii tohto rozdielu a vzápätí dva argumenty, ktoré pochádzajú z interpretačnej literatúry a týkajú sa kruhovosti ako niečoho racionálne akceptovateľného.

Pred uvedením kritických výhrad proti paluzibilite uvedeného rozdielu ešte raz zhrniem to najdôležitejšie, čo so sebou prináša. Dummettova filozofická náuka nás vedie k predstave, že nepotrebujeme, aby nás niekto presvedčal, že pravidlá správneho dedukovania sú správne. Akoby neexistovala pre činnosť presvedčania, že logické formy sú logické, ani najmenšia potreba. Naopak, vytváranie zdania takej potreby je bez kredibility.

Asi nemožno nespomenúť, že toto je v rozpore s tradičným vnímaním roly filozofie v rámci našej kultúry. Viacerí filozofi s úplnou samozrejmosťou veria, že čosi ako pochybovanie – a presvedčanie – dáva zmysel všade. Dummett samozrejmosť takéhoto predpokladu spochybňuje. Podľa náuky o epistemologických rolách argumentov sme už vo chvíli, keď začíname uvažovať o zdôvodnení dedukcie, presvedčení o platnosti foriem usudzovania, ktorými sa riadime. Demonštruje sa to na našom konaní! Neexistuje v dôsledku toho autentický kontext, v ktorom by nás bolo treba prehovárať o ich platnosti.

Nasledujú kritické pripomienky: Keď sa na seba pri uvažovaní o zdôvodnení dedukcie pozrieme, tak si nemôžeme nevšimnúť, že medzi pravidlami, ktorými sa pri tomto nechávame viesť, sú aj pravidlá správnej dedukcie. Z toho, že sa nimi (akoby automaticky) riadime, Dummett usudzuje, že sme presvedčení o ich správnosti. Súhlasím s premisou tohto úsudku, no mám pochybnosti o tom, či predstavuje dôvod na prijatie jeho záveru.

Nezdá sa mi možné – na základe opisu konania – automaticky niečo usudzovať o niečích presvedčeniach. Nenarážam na problém iných myslí, ale na fakt, že sme podriadení mnohým pravidlám a zákonitostiam, ktoré jednak nie sme schopní korektno reprodukovať (to značí, že pri ich vysvetľovaní sa dopúšťame chýb, a to napriek tomu, že sa nimi riadime správne), jednak ani netušíme, že sme im podriadení. Nevieť, v akom zmysle by sa dalo tvrdiť, že sme o takých pravidlách a zákonitostiach presvedčení.

Nie som si istý, ako by sa dalo povedať, že som presvedčený o gramatickom pravidle cudzieho jazyka, ktoré používam – intuitívne – správne, no jeho fungovanie viem vysvetliť iba s chybami. To isté platí o zákonoch asociácie, o ktorých existencii vôbec neviem, pretože som si nevšimol, že práve na ich základe funguje moja fyziológia. Podriadenosť takým normám sa demonštruje na našom konaní, a predsa sa dá len ťažko interpretovať ako dôsledok nášho presvedčenia o nich. (Nevieť si predstaviť kontext, v ktorom by sa hybná sila, ktorá nás vedie pri asociovaní, označovala ako presvedčenie.)

Inými slovami to značí, že by nemala existovať kauzálna väzba medzi faktom, že niekto je podriadený nejakej norme – ako demonštruje jeho konanie – a faktom, že je presvedčený o jej správnosti. Druhý fakt nemožno projektovať do reality vždy, keď sa stretne s prvým. Zároveň sa zdá, že Dummettova prezentácia rozlíšenia medzi i) a ii) je na existencii takej kauzálnej väzby do istej miery postavená. Odvážim sa tvrdiť, že do tej miery je tiež problematická. To je prvá výhrada.

Napriek tomu, že rozlíšenie medzi i) a ii) nie je o vnútornej štruktúre deduktívnych úsudkov, ale o ich rolách v komunikácii, čosi sa pri jeho náčrte o ich štruktúre predsa hovorí. Druhá výhrada sa týka práve toho.

Analyzované rozlíšenie je postavené na predstave deduktívneho úsudku ako *procesu* alebo *postupu*, pri ktorom ideme od niečoho k niečomu (napríklad od niečoho kontroverzného k niečomu prijímanému alebo naopak). Pritom treba uznať, že predstava dedukcie ako procesu alebo postupu je populárna predstava, s ktorou sa možno stretnúť aj v učebniciach logiky (najmä takých, ktoré sú pod vplyvom myslenia I. Kanta). Otázka však znie: Je to adekvátna predstava?

Dummett bez najmenších pochybností hovorí o logickom vyplývaní pri presvedčaní, že smeruje od pravdivosti premís k pravdivosti záveru (na rozdiel od epistemologického

smerovania pri vysvetľovaní, ktoré je opačné). Myslím si, že je to zavádzajúca analógia. Termín *direction*, ktorý Dummett používa, vyvoláva nevyhnutne predstavu cesty. To je problém. Platný logický úsudok totiž nereprezentuje postup, cestu ani proces. Taký úsudok je skôr čosi ako *úder do stola*. Vystupuje pred nás naraz – ako *celok*. Nie je nám daný ako čosi, pri čom dáva zmysel rozlišovať smerovanie.

Ak sa nevenujeme kontextu objavu konkrétneho pravidla – a tomu sa Dummett nevenuje –, tak pred nás predstupuje deduktívny úsudok výhradne ako *jedno*, ktoré sa na proces od niečoho k niečomu v ničom nepodobá. Musíme si uvedomiť, že v deduktívnom úsudku je záver kompletne vyjadrený už vtedy, keď sú vyjadrené premisy. Inými slovami, záver je pred nami doslova v tej istej chvíli, keď sme dopísali posledné slovo poslednej premisy úsudku. Hoci tam ešte nie je, už tam vlastne je. V tomto zvláštnom jave v istom zmysle tkvie funkcia logickej nevyhnutnosti v reči. Pýtam sa: Aký zmysel má za takýchto okolností rozprávať o smerovaní logického vyplývania? Načo je tu dobrý termín *direction*? Aký zmysel dáva rozprávanie o premisách ako kontroverznejších alebo menej kontroverzných ako záver, ak je ten v skutočnosti kompletne vyjadrený už v okamihu, keď sme dopísali poslednú premisu? Musím sa priznať, že nenachádzam na tieto otázky uspokojivú odpoveď. To je druhá výhrada.

Ďalšie výhrady proti prezentácii spomenutého rozlíšenia nie sú výsledkom môjho uvažovania. Obe patria do rodiny argumentačných stratégií označovaných ako *bad company*. Každá z nich má pritom odlišný motív. Prvá sa usiluje ukázať, že kruhové zdôvodnenie, ku ktorému náuka o rolách argumentov vedie, je v jadre neperspektívna záležitosť, druhá sa pokúša nájsť čo najodolnejšiu formuláciu kruhového argumentu. V každom prípade sa zdá, že schopnosť zdôvodniť viac ako chceme (čo je *pointa zlej spoločnosti*), je najväčšou ťažkosťou v súvislosti s myšlienkou kruhového zdôvodnenia poznania ako niečoho prijateľného.

Na prvú kritickú pripomienku som narazil u Haackovej. Pri pozornom premýšľaní náuky o funkciách dedukcie objavuje uvedená autorka – inak presvedčená, že epistemológia by mala mať metodologickú prioritu pred sémantikou – problém. Píše: „No aj keby bola pravda, že nepotrebujeme byť presvedčení, že dedukcia je zdôvodnená, pretože jej už veríme, stále tu ostáva vážna ťažkosť s Dummettovou stratégiou – fungovala by rovnako dobre v prípade akéhokoľvek univerzálne prijímaného presvedčenia“ (Haack 1996, 196). To značí, že analyzovaná stratégia zdôvodňovania poskytuje rovnako *kvalitné* základy všetkým všeobecne prijímaným presvedčeniam – bez rozdielu. Zdá sa, že je zbavená schopnosti určovať kritériá a medzi takýmito presvedčeniami akokoľvek rozlišovať. Inými slovami, nemá v tomto ohľade nijaký normatívny potenciál: nemá nič, čo by tu dodala.

„Problém s kruhovým argumentom nespočíva len v tom, že nedokáže presvedčať – čo, ako upozorňuje Dummett, nie je problém pre toho, kto nepotrebuje byť presvedčaný; problém spočíva tiež v tom, že nevyklučuje...“ (Haack 1996, 196). Haacková upozorňuje, že kruhové zdôvodňovanie poznania, ako sa nad ním uvažuje v *Zdôvodnení dedukcie*, má okrem neschopnosti *presvedčať*, o ktorej Dummett hovorí pomerne veľa, ešte jednu vlastnosť, o ktorej sa, naopak, nezmiňuje ani raz – neschopnosť *diskvalifikovať*. Nejde

prítom o niečo, čo sa od aktivity tohto druhu dá oddeliť. Nejde ani o detail, ktorý sa dá prehliadnuť. Neschopnosť diskvalifikovať určité všeobecné presvedčenia ako „nepravdivé“, „nesprávne“ alebo „zlé“ je problém hodný pozastavenia. Prečo? Hrozí nám napríklad to, že na základe zvolenej stratégie zdôvodnenia sa ocitneme v spoločnosti s presvedčeniami, s ktorými vonkoncom netúžime byť, teda ocitneme sa v zlej spoločnosti. Znamená to tiež, že si sami nevieme vybrať spoločnosť, v ktorej chceme byť, a potrebujeme *ad hoc* dosadené reštrikcie, aby sme sa do nej dostali. Podľa Haackovej to vyvoláva rozpaky.

To sú len niektoré z otázok, ktoré sa podľa uvedenej filozofky objavujú v súvislosti s prezentáciou rozdielu medzi i) a ii).

Inú verziu tejto argumentačnej stratégie prezentuje Boghossian. Kruhovité zdôvodnenie dedukcie v uvažovanej podobe podľa neho obsahuje jeden vážny problém, pri ktorom bez jeho eliminovania nemožno hovoriť o jeho kognitívnej hodnote. Problém tkvie v tom, že v rámci procesu zdôvodňovania, pri ktorom predpokladáme aspoň jeden krok v súlade s pravidlom, ktoré sa zdôvodňuje, sme napokon schopní zdôvodniť všetko, čo chceme. Inými slovami, hrubý kruhový argument je „... schopný dokázať absolútne čokoľvek, akokoľvek intuitívne nezdôvodniteľné“ (Boghossian 2000, 245). Napriek tomu, že Boghossian od seba odlišuje rôzne verzie hrubosti kruhových argumentov, napokon zisťuje, že všetky sú infikované uvedenou ťažkosťou. Uzatvára: „... jednako je pravda, že budeme schopní zdôvodniť všetky druhy absurdných pravidiel usudzovania. Musíme sa vyrovnáť s obvinením, že neobmedzené kruhové zdôvodnenia pravidiel sú postihnuté zlou spoločnosťou [unconstrained rule-circular justifications keep bad company]“ (Boghossian 2000, 247).

Problém je tu naformulovaný radikálnejšie ako v predchádzajúcom prípade. Nejde o to, že určitá procedúra si nevie vybrať medzi všeobecne prijímanými presvedčeniami, ale že za istých okolností si nevie vybrať vôbec! Na druhej strane u Boghossiana je problém podaný tak, že zároveň obsahuje aj návod na riešenie. Niečo také Haacková neponúka. V tomto ohľade je radikálnejšia výhrada voči kruhovosti vlastne ústretovejšia (keďže obsahuje aj explicitné upozornenie, že problém tkvie v neobmedzenosti takých zdôvodnení). Boghossian sa okrem toho s Dummettom zhoduje v základnom presvedčení, že sémantika by mala mať metodologickú prioritu, a tiež v tom, že rozhodujúcu úlohu vzhľadom na zdôvodnenie dedukcie napokon zohrá to, ktorý model významu logických konštant bude plauzibilnejší.

Boghossian sa teda – na rozdiel od Haackovej – nedopracoval k téze, že *neobmedzené kruhové zdôvodnenia pravidiel si nevedia efektívne vybrať* preto, aby pri nej ostal. Naopak, otázka znie: Ako odstránime tento problém? „Otázkou je, či existuje nejaké intuitívne plauzibilné obmedzenie, ktorému by mali byť tieto zdôvodnenia podriadené tak, aby sa zlá spoločnosť ocitla mimo hry...“ (Boghossian 2000, 248). Na túto otázku nachádza odpoveď vo forme metodologického princípu, ktorý do vlastného systému prijíma pod označením RC.⁶ V jeho rámci zohráva kľúčovú úlohu termín *genuinely meaning-*

⁶ Pozri (Boghossian 2000, 250)

constituting rule. Na tomto mieste asi treba doplniť, že Boghossian neprichádza v súvislosti s vysvetlením významu logických konštánt, ktorého plauzibilita by mala – ako pred chvíľou zaznelo – o *všetkom* rozhodnúť, s vlastným riešením, ale dôveru vložil do jedného z prúdov modernej sémantiky, ktorého významným predstaviteľom je aj on sám, teda *conceptual role semantics*.⁷ Termín „pravidlo, ktoré naozaj konštituuje význam“, o ktorý sa opiera pri formulácii RC, si explicitne prepožičiava z tohto rámca.

Podľa RC *kruhový deduktívny argument poskytuje zdôvodnenie presvedčenia, že pravidlo je logické vtedy a len vtedy, keď toto pravidlo naozaj konštituuje význam*. V nijakom inom prípade nie je takýto argument použiteľný. Predpokladá sa, že aj keď vo všeobecnosti nevieme oddeliť pravidlá, ktoré naozaj konštituuju význam, od tých, ktoré to nerobia, predsa za normálnych okolností vieme, o zástupcovi ktorých sa hovorí. O tomto základnom predpoklade je Boghossian hlboko presvedčený. Vďaka tomu by mala byť zlá spoločnosť eliminovaná.

Záver. Nazdávam sa, že zavedenie RC rieši nastolenú ťažkosť. Naozaj by sme na pozadí tohto obmedzenia nemali byť viac schopní odôvodniť všetko, čo chceme, prostredníctvom kruhovo zdôvodneného argumentu. Zároveň sa však nazdávam, že takto sa zbavujeme *zlej spoločnosti* len v tej jej podobe, s akou sa stretávame u Boghossiana. Neviem si predstaviť, ako by naznačená stratégia fungovala v prípade menej radikálnej verzie, podľa ktorej sme schopní rovnako dobre zdôvodniť všetko, čo sa prijíma vo všeobecnosti. Nevidím spôsob, ako by nám v takom prípade mohol pomôcť termín „pravidlo, ktoré naozaj konštituuje význam“. Všetko, čo sa v tomto zmysle prijíma všeobecne, môže sa predsa zdať ako také, čo naozaj konštituuje význam.

Ocitáme sa teda v ťažkostiach, keď chceme ako riešenie Haackovej výhrady prezentovať uvedený princíp. Ani po jeho intervencii nevieme efektívne odpovedať na otázku: *Ako sa orientovať medzi všeobecne prijímanými presvedčeniami, pri ktorých zdôvodnení potrebujeme urobiť aspoň krok v súlade s nimi?* Z toho vyplýva, že Haackovej výhrada voči Dummettovmu zdôvodneniu dedukcie nie je prostredníctvom RC eliminovaná.

Literatúra

- BOGHOSSIAN, P. (2000): Knowledge of logic. In: Boghossian, P. – Peacocke, C. (eds.): *New Essays on the A Priori*. Oxford: Clarendon Press, 229 – 254.
- BONJOUR, L. (1998): *In Defense of Pure Reason*. Cambridge: Cambridge University Press.
- ČANA, T. (2015): Boghossian o nezdôvodniteľnosti epistemologických nárokov logiky. *Filozofia*, 70 (8), 620 – 632.
- CHABADA, M., MACO, R., VICIAN, M. (2017): *Intuícia ako zdroj poznania*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave.
- DUMMETT, M. (1978): *Truth and Other Enigmas*. London: Duckworth.
- HAACK, S. (1996): *Deviant Logic, Fuzzy Logic: Beyond the Formalism*. Chicago: The University of Chicago Press.

⁷ Pozri (Peacocke 1992)

- HALE, B. (2002): Basic logical knowledge. In: O'Hear, A. (ed.): *Logic, Thought and Language*. Cambridge: Cambridge University Press, 279 – 304.
- PEACOCKE, C. (1992): *A Study of Concepts*. Cambridge: MIT Press.
- PEACOCKE, C. (2000): Explaining the a priori: the programme of moderate rationalism. In: Boghossian, P. – Peacocke, C. (eds.): *New Essays on the A Priori*. Oxford: Clarendon Press, 255 – 285.
- WILLIAMSON, T. (2003): Blind reasoning. In: *Proceeding of the Aristotelian Society Supplementary Volume LXXVII*, 249 – 293.
- WRIGHT, C. (2004): Intuition, entitlement and the epistemology of logical laws. *Dialectica*, 58 (1), 155 – 175.

Príspevok vznikol na Katedre filozofie a aplikovanej filozofie FF UCM v Trnave v rámci grantového projektu VEGA č. 1/0563/18 *Filozofická analýza stierania hraníc v modernom biodiskurze*.

Tomáš Čana
Katedra filozofie a aplikovanej filozofie
Filozofická fakulta UCM v Trnave
Námestie J. Herdu 2
917 01 Trnava
Slovenská republika
e-mail: tomas.cana73@gmail.com